



Til va adabiyot.uz

ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ELECTRONIC JOURNAL

«Til va adabiyot – Преподавание языка и литературы – Language and literature teaching» (e-mail:tilvaadabiyotuz@gmail.com) <https://oak.uz/pages/4802>

TANIQLI YOZUVCHI NAZAR ESHONQULNI TURK DUNYOSI ADABIYOTINING NUFUZLI MUKOFOTI BILAN QUTLAYMIZ!



Eshonqulov N.
Facebook sahifasidan olindi.

Turkiyaning Anqara shahrida Turkiy tilli davlatlar tashkiloti, Turkiya madaniyat va sport vazirligi, Otaturk nomidagi madaniyat, til va tarix oliy Akademiyasi hamda 1932-yilda Otaturk asos solgan Turk tili Qurumi hamkorligida turk dunyosi adabiyoti mukofotini topshirish marosimi bo'lib o'tdi. Tadbirda O'zbekiston, Ozarbayjon, Qozog'iston, Qirg'iziston, Turkmaniston, Shimoliy Kipr kabi davlatlardan taklif qilingan adiblar, jamoat vakillari, olimlar va turkiy tilli davlatlarning elchilari ishtirok etdi.

«Tilda, fikrda, ishda birlik: turk dunyosi adabiyoti (hikoyachilik) mukofoti» bilan yozuvchi Nazar Eshonqul taqdirlandi.

Tadqiqot

Umidaxon Ahmadova. O'zbek tilida hunarmandlar leksikasi lingvistik tahlil obyekti sifatida.....	71
Begzod Abdullayev. Bozor munosabatlarida nutqiy aktning rivojlanishi.....	73
Sanobar Djumanova. Mediata'limni milliy ta'lim tizimiga joriy etishda fanlarga integratsiyalash masalalari.....	76
Gulbahor Raximova. Matbuot va televideniyeining o'quvchilar ongi, dunyoqarashiga ta'sir etishdagi shart-sharoitlari.....	80
Javoxirbek Sayidolimov. Agiografiya atamasi xususida.....	83
Alisher Parmonov. Kinoyaning diskursdagi strategiyalari va vazifaviy yuklamasi.....	85
Shahlo Halimova. O'zbek adabiyotida "Noma" janri talqini.....	89
Doniyor Tojiboyev. Hoji Muinning "O'rta turk tili"ni yaratish g'oyasiga munosabati.....	91
Maftuna Mamarasulova. O'zbek tilida unli tovushlar fonosemantikasi.....	93
Kamola Temirova. Gastronomik birliklarda omonimlik hodisasi va ularning leksikografik tadqiqi.....	97
Dilobar Odilova. O'zbek tilshunosligida o'xshatishlarga oid tadqiqotlar tahlili.....	100
Zaxro Abruyeva. Konseptual metaforaning murojaat shakllari kognitiv asosida tutgan o'rni.....	103
Sadoqat Rajabova. Ishtixon tumani o'zbeklashgan etnik arablar shevasida uchrovchi ba'zi so'zlar izohi.....	105
Dilorom Zakirova. Ruhiy holatning tildagi ifodasiga ta'sir etuvchi omillar.....	107
Sanobar Tursunova. Murod Mansur ijodida Qur'oni karim oyatlaridan foydalanishi.....	110
Dilnoza Uralova. Ulug'bek Hamdam hikoyalarida tush motivi.....	112
Sanobar Saydazimova. "Galatopaga qaytish" qissasining paranormal tabiati.....	114
Dildora Sharipova. Ma'naviyatga oid maqollar va semantik presuppozitsiya.....	117
Alisher Tursunov. So'zlarni leksik-grammatik tarkibiy tuzilmasining tahliliy aspektlari.....	120
Nigina Temirova. Tarjimashunoslikda kognitiv modellar va lingvokognitiv tahlil.....	122
Marjona Begmatova. "Shajarayi tarokima" asaridagi ayrim arabcha o'zlashmalarning hozirgi o'zbek adabiy tilidagi holati.....	125
Go'zal Axadova. Chet tilini o'qitishda gapirish ko'nikmasini shakllantirish.....	127
Jamshid Xolmirzayev. Zamonaviy tilshunoslikda anglo-amerikanizmlarning tadqiqi masalasi.....	129
Durdona Ermatova. Ingliz va o'zbek badiiy matnlarda axborot uzatishning lingvistik ortiqchalik va tejamkorlik kognitiv tamoyillari.....	133
Елена Саттарова. Теоретическое описание	

классификаций тематических групп эвфемизмов русского и узбекского языков.....	138
Нилуфар Хайдарова, Дилдор Базарова. Родительный падеж в узбекском языке: его эстетическое и художественное значение.....	141
Маруфжон Ганиев. Значение слова в жизни людей.....	143
Муштарий Аликулова. Сравнительная характеристика русского и узбекского языков в контексте комплексного подхода.....	145
Go'zal Jumanova. Features of english lessons for future uzbek language teachers.....	148
Dilnoza Buronova. Comparative Methodological Approach to the Works of Ernest Seton-Thompson.....	150
Dilnavoz Raxmonova. Academic Discourse and Its Pragmatic Aspects: A Theoretical and Analytical Overview.....	153
Aminaxon Xushmamatova. The role of body language in developing communication skills.....	156

Pedagogika

Pahlavon Qurbonov. Tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida masofaviy ta'lim tizimini joriy etish.....	159
Nodira Fazilova. Tibbiyot institutlari talabalarining madaniyatlararo kompetensiyasini shakllantirishda interfaol o'yinlar.....	161
Ikrom Matkarimov. O'zbekistonda mahalla tizimining o'ziga xos xususiyatlari.....	163
Shuxrat Ibragimov. Huquqiy ta'lim va preventiv tadbirlarning samarali bajarilishining asosiy tamoyillari.....	165
Vasila Mamadayupova. Chet tilini o'qitishda gologrammalarining tutgan o'rni.....	168
Madina Abduqodirova. Jahon olimlarining o'qituvchi layoqatiga oid ilk qarashlari.....	171
Ozoda Achilova. Muloqot diskursida proxibitivlikni faollashtiruvchi omillar.....	173
Shaxzoda Usmonova. Jismoniy mashqlarni bajarishning fiziologik mexanizmlari va ularda sog'liqni saqlash gigiyenasi talablarining ahamiyati.....	175
Sadoqat Nigmatullayeva. Steam ta'lim asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarini kreativ ijodiy faoliyatini rivojlantirish.....	178
Muhayyo Karimova. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga "tarbiya" fanini o'qitishda milliy qadriyatlarni shakllantirish metodikasi.....	180
Boborahim Choriyev. Matematik tafakkurni o'stirish uchun nostandart topshiriqlardan foydalanish.....	182
Marjona Eshnazarova. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida matematik savodxonlikni shakllantirish metodikasi.....	185
Qizlarxon Jumayeva. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik kompetentlikni fanlararo	

Umidaxon AHMADOVA,
Buxoro davlat universiteti,
O'zbek tilshunosligi va jurnalistika
kafedrası dotsenti, f.f.f.d. (PhD)
u.s.ahmadova@buxdu.uz
uaxmadova477@gmail.com

O'ZBEK TILIDA HUNARMANDLAR LEKSIKASI LINGVISTIK TAHLIL OBYEKTI SIFATIDA

Annotatsiya: maqolada hunarmandchilik sohasiga oid perifrazalar xususida mulohaza yuritilgan. Perifraza haqida tilshunos olimlarning qisqacha qarashlari keltirilgan bo'lib, o'zbek tili hunarmandchilik sohasi perifrazalari lingvistik jihatdan tahlil qilinib, ularning lisoniy xususiyatlari, nutqdagi o'rni, lingvomadaniy xususiyatlari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: o'zbek tili, lingvistika, perifraza, til, A.Hojiyev, R.Qo'ng'urov, lison, nutq.

Аннотация: в статье рассматриваются перифразы, связанные с областью ремесел. Представлены краткие мнения лингвистов о перифразах, лингвистически проанализированы перифразы сферы ремесел узбекского языка, рассмотрены их языковые особенности, место в речи, языковые особенности.

Ключевые слова: узбекский язык, языкознание, перифраз, язык, А. Ходжиев, Р. Конгуров, язык, речь.

Annotation: the article discusses the periphrasis related to the field of crafts. Brief views of linguists about periphrasis are presented, periphrasis of the field of crafts of the Uzbek language are analyzed linguistically, and their linguistic features, their place in speech, and linguistic features are discussed.

Key words: Uzbek language, linguistics, periphrasis, language, A. Hojiyev, R. Kongurov, language, speech.

Kirish qism. XXI asrga kelib jahon va o'zbek tilshunosligi yangicha taraqqiyot bosqichiga o'tdi. Ilm-fan taraqqiyotida turli sohalarining integratsiyalashuvi tildan amaliy foydalanishning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlar tufayli til va xalq madaniyati yuksalishi yanada kuchayib borayotgan hozirgi sharoitda o'zbek tilshunosligi muammolarini jahon tilshunosligida erishilgan yutuqlar asosida chuqur hal qilishga e'tibor ortmoqda. Jahon va o'zbek tilshunosligida perifrazologiya hodisasining keng ko'lamda o'rganilishi mazkur hodisaning semantik va funksional tabiatini talab darajasida ochib berish, uning matn tuzilishida bajaradigan vazifalarini aniqlash imkonini beradi. Hunarmandchilik sohasiga oid perifrazalar o'zbek tilshunosligida o'rganilmaganligini hamda ularning yuzaga kelishiga turtki beruvchi omillar batafsil tavsiflanmaganligini kuzatish mumkin.

Asosiy qism. Davlatimiz rahbari tomonidan milliy hunarmandchilik turlarini, xalq badiiy-amaliy san'atini rivojlantirish, qo'li gul hunarmandlarni qo'llab-quvvatlash va mehnati mahsullarini keng targ'ib etish bo'yicha "Hunarmandchilik faoliyatini qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi, 2018-yil 1-noyabrdagi "Xalqaro hunarmandchilik festivalini o'tkazish to'g'risida"gi qarorlari [1] hunarmandlar madaniyatini, tilini o'rganishga yanada kengroq imkoniyat eshigini ochdi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev o'zbek xalqining tarixiy, madaniy va ma'naviy merosini as-

rab-avaylash, boyitish va yanada ko'paytirish, yosh avlodni umuminsoniy va milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash masalalarini davlat siyosati darajasida ko'tarib turgan bir vaqtda o'zbek tili hunarmandchilik sohasi perifrazalarini lingvistik hamda lingvomadaniy birlik sifatida tadqiq qilish dolzarblik kasb etadi. Umuman olganda, o'zbek tilshunosligida perifrastik birliklarni o'rganish XX asrning 90-yillaridan boshlangan. O'zbek tilshunosligida ko'chim turi sifatida perifrazani o'quv qo'llanmasiga olib kirgan tilshunos olim R.Qo'ng'urov 1983-yilda nashr etilgan "O'zbek tili stilistikasi" qo'llanmasida: "...kishilarning otlarini yoki boshqa predmetlarning nomini to'g'ridan-to'g'ri gapirmasdan, ularni turli xil so'z yoki tasviriy iboralar vositasida bayon qilish perifraz deyiladi. Bu termin perifraza, parafraz, parafraza deb ham yuritiladi" [3], deb ta'riflaydi.

A.Hojiyevning "Lingvistik terminlarning izohli lug'ati"da quyidagicha izoh keltirilgan: "Narsa, hodisani o'z nomi bilan emas, tasviriy usul bilan ma'lum kontekst, situatsiyadagi xarakterli belgi-xususiyati orqali ifodalaydigan stilistik priyom. Masalan, dala malikasi, (makkajo'xori)" [4, 67] tarzidagi qarashlari mavjud. Bugungi kunga kelib perifrazalar jamiyat a'zolari nutqida anchagina faol qo'llanadigan birlikka aylanib ulgurdi. Shu jumladan, hunarmandlar nutqida, ular turmush tarzida tasviriy ifodalardan bevosita foydalanganligini kuzatish mumkin.

Hunarmandlar nutqi va hunarmandchilik sohasida qo'llanilgan terminlar til va madaniyatning hamkorligi natijasida shakllangan lisoniy birliklardir. Milliy

madaniyatga, milliy tilga, milliy jamiyatga aloqador tushunchalarni ifodalashda perifrazalar ko'makka keladi. Jumladan:

Hayot daraxti shaklidagi toj – boshtuzi, osmatuzi.

Xorazm ayollarining boshga taqiladigan ziynat buyumi, "shoxlar" yoki "qanotlar" bilan o'ralgan hayot daraxti shaklidagi toj. Ushbu shohona bosh taqinchog'ining dastlabki namunalari saljuqiylar haykaltaroshligidan ma'lum, XI – XII asrlar [2, 35].

Bir bog' gul, hayot daraxti hosilasi – guldasta

Forscha, bir bog' gul. 1) tashqi devorlar tutashgan burchakda qad rostlagan, odatda, dumaloq shaklda ishlangan minora; 2) minoraning yuqori qismi; 3) gullayotgan novda va guldastalar naqshi, hayot daraxti hosilasi; Buxoro, Nurota, Shahrisabz kashtado'zligida, devor bezaklarida, kitob miniatyuralarida – unumdorlik, jannat bog'ining klassik ramzi [2, 46].

Dovud yulduzi – Dovud qalqoni

livrit, aynan: "Dovud qalqoni" olti burchakli yulduz, ko'plab xalqlarda keng tarqalgan himoya qiluvchi sehirli tumorning qadimiy ramzi. ...O'zbekiston me'moriy bezaklarida ko'p uchraydi [2, 54].

Boy chavandozning ayili, ayiq terisi – julhirs, julvaraq

Arabcha, tojikcha, turkcha; uzun tukli (20 mm gacha) tikilgan yoki bir qatorli to'qish usulida yaxlit to'qilgan yerga to'shama, to'shak sifatida ishlatiladigan gilam. ... Julhirs atamasining "ayiq terisi" (arab.-toj.) sifatidagi keng tarqalgan tarjimasini savdogarlar o'ylab topishgan. V.G.Moshkovaning so'zlariga ko'ra, o'zbek hunarmand ayollari bu atamani "boy chavandozning ayili" (jul – "egar tagidagi to'shama", hirs – "boy odam") deb tarjima qilishgan... [2, 67].

Har bir til shaxsi ayni holatda madaniy shaxs hisoblanadi. Shuning uchun til belgilari madaniyatning tili ham hisoblanadi hamda til egasining milliy-madaniy o'zligini ko'rsatib beradi. Shunday ekan, hunarmand-

chilik leksikasini o'rganish mamlakatimiz rivojlanishining yangi bosqichida madaniy taraqqiyot va merosim izni saqlash, uni tarannum etish, jahonga tan oldirish borasidagi muammolarni hal qilishda dasturilamal hisoblanadi.

Til tizimida perifrazalarning o'rne va amaliy ahamiyati, jahon va o'zbek tilshunosligida perifrastik birliklar tadqiqi, bu tadqiqot jamiyatga nima berishi, hunarmandchilik sohasi leksikasi xususiyatlari, boshqa sohalardan farq qiluvchi alohida xususiyatlari bir paradigmadagi yoritilishi tilning jamiyat bilan aloqador ekanligi, ular bir-birini to'ldiruvchi hamda boyituvchi manba ekanligi yana bir bor isbotini topdi. Hunarmandlar leksikasi boy til sanaladi. Unda nafaqat milliylik omili, balki o'zbek xalqining eng qadimgi davrlarga borib taqalishi xususidagi ma'lumotlarni olish mumkin. O'zbek tili leksikasining imkoniyatlari kengroq ekanligini o'z sohasida qo'llangan terminlarda asoslaydi. Adabiy tilni jonli tilga yaqinlashtiradi. Xalqdan olib, uni boyitib, sayqallashtirib xalqqa beradi. Quyida keltiriladigan misol ayni fikr tasdig'i hisoblanadi. Masalan:

Ayol bekaning ziynati – kalit bog'i ramzi

O'zbekcha ko'krak-bel taqinchog'i, osma zanjirlar-ga quyidan to gumbazga qadar kalitlar bog'langan, bu kalitlar uy, sandiq eshigi va er qalbidagi qulfni ochish ifodasi sanalgan; ayol-bekaning ziynati, baxt va boylik ramzi bo'lgan (Xorazm) [2, 89].

Muqaddas matnli taxta – sarlavha

Forscha sar/zar – "tilla", lavha – "varaq", "muqaddas matnli taxta". Kitobni bezash san'atida: kitobning ichki sarvarag'i yoki sarlavhali beti, oltin hal yordamida butun sahifaga naqsh solingan. Shuningdek: zarvaraq (aynan tilla varaq), lavha, zarlavha [2, 167].

Ta'kidlash joizki, perifraza uch a'zoli tuzilishga ega bo'lib, quyidagi jadvalga e'tiborni qaratamiz (Qarang: 1.1-rasm).

Birinchi, eng muhim a'zosi nominativ so'z – nominant	Perifrazalanayotgan so'z	zarvaraq
Ikkinchi a'zo	Perifrazalanayotgan komponent	varaq
Uchinchi komponent	Perifrazalangan tarkibiy qism	oltin

To'liq matn bilan tanishamiz:

Oltin varaq – zarvaraq

Fors., aynan: "oltin varaq". Kitobat san'atida: qo'lyozma kitob sarvarag'idan oldin qo'yiladigan ikki yoki bir sahifali, oltin hal ishlatilgan, naqshlar bilan ziynatlangan varaq. Kitobning g'oyat mahorat bilan bezak beriladigan qismi. Shuningdek: lavha, sarlavh – sar/zar – oltin, lavh – lavha, varaq; zarlavha [2, 71].

Bir so'z bilan aytganda, perifraza ekspressiv baholovchi, ham shaklan, ham mantiqan murakkab tabiatli hodi-sadir.

Xulosa qism. Hunarmandlar tili nutq madaniyatini, lingvokulturologiyani rivojlantirishga zamin hozirlaydi. Uzoq

ming yillik tariximizni, ma'naviyat-u madaniyatimizni o'zida jonli aks ettiradi. Xalqona an'ana va urf-odatlarimizni bag'rida asraydi. Shuning uchun ham hunarmandlar leksikasini o'rganish, lingvistik jihatdan tahlil qilish tilimiz uchun samara beradi. Hunarmandchilik bilan bog'liq mahsulotlarda jamiyat a'zolariga xos bo'lgan milliy-madaniy xususiyatlarning aks etishi hunarmand nutqi samaradorligiga xizmat qiladi. Ma'lum bir diskursdagi milliy-madaniy xususiyatlarni tadqiq etish lingvokulturologiya, shuningdek, sotsiolingvistikaning tadqiq markazida turadi.

Mohir hunarmandlarning mehnatidan bugungi jamiyatimizning har bir a'zosi foydalanadi. Mana shu soha vakillarining nutqida qo'llangan perifrastalar ham kattagina guruhni tashkil etadi. Tilni boyitish va jamiyatni taraqqiy toptirishda ularning xizmati beqiyos. Mehnati bilan jamiyatimiz rivoji uchun xizmat qilsa, tili va til uslubi bilan o'zbek tilini boyitish uchun, uni to'ldirish uchun hissa qo'shadi. Ona tilimizning serqirra imkoniyatlarini butun nozikliklari bilan tahlil qilish, milliy, ma'naviy, madaniy xususiyatlarini saqlab qolish va uni yana tilning o'z ijodkori – xalqqa qaytarishda perifraza (tasviriy ifoda)lar ko'makka kelayotganligi ahamiyatga molikdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 30.12.2021-yildagi PQ-77-son. "Hunarmandchilik faoliyatini qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.
2. O'zbekiston an'anaviy san'ati atamaları badiiy ensiklopediya. – Toshkent, 2023. 268-bet.
3. Қўнғуров Р. Ўзбек тили стилистикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1983. – Б. 148.
4. Ҳожиёв А. Лингвистик терминларнинг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1985. – 67-б.

Begzod ABDULLAYEV,

*"University of economics and pedagogy" NOTM v.b. dotsenti,
PhD, Andijon davlat universiteti doktranti,
ADCHTI o'qituvchisi*

BOZOR MUNOSABATLARIDA NUTQIY AKTNING RIVOJLANISHI

Annotatsiya: reklama diskursini lingvistik aspektda tahlil qilishimiz uchun reklamanning kommunikativ-pragmatik tomonlarini o'rganish talab etiladi. Ushbu maqolada reklamada nutqiy aktning o'rni haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: *nutqiy akt, pragmatika, pragmatik ta'sir, semiotika, fe'l, lokutsiya.*

Аннотация: чтобы проанализировать рекламный дискурс с лингвистической точки зрения, необходимо изучить коммуникативный и прагматический аспекты рекламы. В данной статье говорится о роли речевого акта в рекламе.

Ключевые слова: *речевой акт, прагматика, прагматический эффект, семиотика, глагол, высказывание.*

Annotation: in order to analyze the advertising discourse from a linguistic point of view, it is necessary to study the communicative and pragmatic aspects of advertising. This article talks about the role of the speech act in advertising.

Key words: *speech act, pragmatics, pragmatic effect, semiotics, verb, locution*

O'zbek tilshunosligida M. Hakimovning "O'zbek tilida matnning pragmatik talqini" mavzusidagi doktorlik dissertatsiyasida *nutqiy akt nazariyasi, lokutiv, illokutiv, perlokutiv* aktlar, *tagbilim* va *tagma'no* singari masalalar yuzasidan o'zbek tilshunosligi tarixida ilk marta fikr-mulohazalar yuritilgan edi.[8]

Nutqiy akt nazariyasi J. L. Ostin va J. R. Syorl tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, u til vositalari yordamida amalga oshiriladigan kommunikativ harakatlarni o'z ichiga oladi. Bozor munosabatlarida nutqiy aktlar quyidagi asosiy elementlarni o'z ichiga oladi:

Lokutsiya: nutqning ma'lum bir grammatik va semantik mazmun bilan ifodalanishi.

Illokutsiya: aytilayotgan gapning maqsadi (taklif, tavsiya, undov).

Perlokutsiya: aytilgan gap orqali auditoriyada hosil bo'ladigan ta'sir (xarid qilish qarori, qiziqish uyg'otish).

Rus va sovet sotsiologi professor F. I. Sharkov reklama matni haqida quyidagilarni bayon qilgan: "...reklamanning barcha funksiyalari, shuningdek, marketing aralashmasining boshqa elementlari marketing kommunikatsiyalarining asosiy maqsadlariga erishish uchun qisqartiradi: talabni shakllantiradi va sotishni rag'batlantiradi. Reklama xabarlar, odatda, reklama beruvchini xarid qilishga undash uchun unga ta'sir qilish usullarining turli kombinatsiyasi hisoblanadi. Buning uchun ular sotilayotgan mahsulot atrofida qulay muhit yaratishga, uni o'ziga xos fikrlar bilan o'rab olishga harakat qiladilar" [1]. Reklama diskursini lingvistik aspektda tahlil qilishimiz uchun reklamanning kommunikativ-pragmatik tomonlarini o'rganish talab etiladi.

Pragmatika atamasiga turlicha talqinda ta'rif berilgan: